

Sveriges Radio/Sveriges Radios årsbok (olika årgångar 1958–1979)

Ingemar Lindblad: Etermediernas värld, 1970

Film

SOU 1951:1 Statligt stöd åt svensk filmproduktion

SOU 1956:23 Vissa ändringar i nöjesbeskattningen m m

SOU 1959:2 Filmstöd och biografnöjesskatt

SOU 1964:25 Nytt skattesystem

SOU 1973:16 Samhället och filmen. Del 3

SOU 1980:28 Massmediekoncentration

Ds Fi 1967:10 Utredning angående indirekta skatter och socialavgifter

Ds U 1979:5 Den svenska filmpolitiken

Svenska Filminstitutets filmbok/Filmårsboken (olika årgångar 1973–1979)

Fonogram

SOU 1971:73 Fonogrammen i musiklivet

Institutet för Rikskonserter: Rapport från fonogramverksamhet på försök 1965/66–1976/77, 1977

Kulturrådet 1979:1, Fonogrammen i kulturpolitiken

Statliga företag (olika årgångar 1964–1980)

Rikskonserter, verksamhetsberättelse 1979/80

Allmänt om massmediepolitik

SOU 1979:49 Grundlagsskyddad yttrandefrihet

Stig Hadenius – Lennart Weibull: Massmedier, 1980

Sverker Gustavsson: Byggforskning och offentlig politik, 1978 (stenc)

Ivar Ivre: Massmedier i Sverige, SR/PUB nr 6–1980

Jan Ringdahl. Staten och massmedierna. Den svenska modellen (I Statsvetenskaplig Tidskrift 1975)

Torbjörn Vallinder: Press och politik, 1971

Debatt om Finlands fortsättningskrig

Debatten om Finlands fortsättningskrig 1941–1944 går vidare. Den förblir en av de mera intensiva i senare tids nordiska politiska historia. Orsaken härtill är inte svår att finna, vilket redan redovisats i StvT (1975:4, sid 255–260, 1976:2, sid 169–170 och 1976:4, sid 375–376). Frågan om varför Finland efter det kostsamma vinterkriget 1939–1940 inte förblev neutralt utan gick in i kriget mot Sovjet på Hitlers sida har med tanke på landets utrikespolitiska sats viss relevans i dagens Finland.

Två svenska inlägg i denna debatt, som tidigare av uppenbara skäl med deltagare av politiker och historiker förts främst i Finland, har gjorts på senare tid. Det är två konservativa historiker, den mångsidige Stig Jägerskiöld och Per G Andreen. Jägerskiölds bidrag är sjunde delen i hans monumentala Mannerheimbiografi, vars

första del publicerades 1964 och avslutande åttonde väntas komma ut om något år eller så. Detta sjunde band behandlar Mannerheims tid som överbefälhavare under fortsättningskriget. Andreen som enligt egen utsago är sysselsatt med att skriva om svensk utrikespolitik under kriget – jämte, sedan länge, en biografi över dåvarande högerledaren Gösta Bagge – tar i sin volym upp fortsättningskrigets förhistoria. De två böckerna berör således delvis samma mark, men det är att märka att Jägerskiöld tog upp detta ämne än mera ingående i föregående volym i sin biografi, den som behandlar vinterkriget och dess eftermäle (jfr recension av denna del i StvT 1976:2, sid 169–170 och replisksiftet mellan författaren och mig i 1976:4, sid 375–376).

Man kan säga att Jägerskiöld i sin sjunde del har att ta ställning till tre problemkomplex: Mannerheims roll i fortsättningskrigets uppkomst, hans roll som fältherre under samma krig samt slutligen hans hållning till försöken att lotsa Finland ut ur kriget, mot en separatfred med Sovjetunionen.

I vad avser den första frågan, debatten mellan anhängare av drivvedsteorin och "revanschisterna", upprepar Jägerskiöld sitt försvar från förra bandet. Han har att göra med en snövit fältmarskalk och ett snö vitt Finland som drevs in i kriget genom att Sovjet den 25 juni beslöt sig för att anfälla mål i Finland med flyg sedan Barbarossaplanen satts i verket. Men Mannerheim säger själv i ett uttalande som J återger (sid 41) att det var bra att ryssarna gick till attack så att finnarna slapp börja. Att ryssarna verkligen gick till attack är inte alls att förvåna sig över, sedan Hitler i sitt radiotal då anfallet mot Sovjet offentliggjordes sagt att Finland skulle kämpa med, ehuru de finska förbanden inte gick till attack den 22 juni som Tyskland och dess allierade.

De försök som görs i J:s volym, och som gjorts anorstädes, att rentvå Finland i allmänhet och Mannerheim i synnerhet från allt ansvar från deltagandet i fortsättningskriget är desto mera onödigt, som det är lätt att sätta sig in i den mycket svåra politiska och psykologiska situation som Finland försatts i efter marsfreden 1940. Finland hade fått kämpa alldeles ensamt – med visst stöd från Sverige – för sitt oberoende mot en mäktig stormakt. Den hårda freden innebar i stort sett en återgång till 1721 års Nystadsfreds territoriella villkor och framför allt en förlust av Karelen. Sovjetunionen uppträdde efter marsfreden synnerligen diplomatsiskt och pockande och det var inte att undra på att man i Helsingfors sökte vänner där de fanns att få. Moskva uppmuntrade de inhemska kommunisterna som väl, med all sannolikhet, då ville att Finland skulle dela det öde som under försommaren 1940 vederfors de tre baltiska republikerna, nämligen att inlemmas i

rådsunionen. Det hade ju förförutskickats med den sk Kuusinenregeringen som från den gamla badorten Terijoki utanför Leningrad gjorde anspråk på att under vinterkriget representera det riktiga Finland. Härtill kom att ryssarna uttalade missnöje med vissa finska politiker, särskilt den socialdemokratiska ledaren Väinö Tanner, gjorde besvärigheter med handeln, pressade på för att få överta de finska nickelgruvorna i Petsamoområdet som då hörde till Finland, sköt ned ett finskt passagerarflygplan samt inte minst vid olika tillfällen koncentrerade trupper vid den finska gränsen.

Den finska regeringen under liberalen Risto Ryti, och med den tyskorienterade Rolf Witting som utrikesminister, kände sig med andra ord mycket trängd av Moskva och tog med mer eller mindre öppna armar emot de tyska förband som från sommaren 1940 började förekomma i Finland. En överenskommelse om transitering av tyska förband från kusten norr mot Norge under tecknades nämligen i augusti av de båda staternas militärledning. Inom kort därefter påbörjades leveranser av krigsmateriel till den finska armén. Ett militärt besöksutbyte utvecklades, vars höjdpunkt blev det besök som dåvarande finske generalstabschefen Erik Heinrichs i januari 1941 avlade i Berlin.

Jägerskiöld tonar nu ner dessa ting helt och hållet och hävdar att man i Helsingfors ännu i början av juni 1941 då anfallet mot Sovjet sattes igång inte hade en aning om Barbarossaplanen. Det må vara formellt oantastligt att hävda denna mening, men det är lika klart att tyska militärer, bl a generalen Jodl, redan på våren 1941 talade med finnarna om möjligheterna av en konflikt mellan de då två allierade Tyskland och Sovjet. Det är givet att man på finskt militärt håll visste vad man gjorde, liksom att man bland de ansvariga politikerna gärna såg denna tyska förankring. Jag kan inte finna denna reaktion på den politiskt/psykologiska sats man befann sig i annat än förklarlig. Det skulle ha krävts åtskilligt med is i magen för att avstå från denna tyska förbindelse och hoppas att allt skulle bli bra, trots att ryssarna pressade på och uppträdde på ett oförskämt sätt via den i detta avseende pålitlige Molotov.

Men Andreen är trots sin konservatism anhängare av revanschteorin. Hans bok är utrikesministern Witting som med envishet drev den tyska orienteringen med stöd av statsministern, sedermera presidenten Ryti. Överhuvudtaget har Andreen uppfattningen att den finska säkerhetspolitiken styrdes av en mycket liten krets: Ryti, Witting, Walden, Mannerheim och, möjligen, Rytis efterträdare som statsminister, Rangell. Witting, som annars inte i flera andra framställningarna om fortsättningskrigets förhistoria tilldelats någon framträdande roll, strävade enligt Andreen efter en finsk anslutning

till tremaktspakten och ville se Finlands roll i ett framtida av Tyskland dominerat Europa. Helst skulle också Sverige med i detta Europa och i tremaktspakten, tillsammans med Hitlers andra allierade. Andreen ser också den hösten 1940 figurerande unionsplanen Sverige-Finland, om vilken förhandlingar faktiskt fördes på regeringsnivå, som ett uttryck för samma strävanden, d v s att få med Sverige och Finland i tremaktsalliansen. Andreen söker på många sätt visa att man i Helsingfors, inte minst Witting, systematiskt bedrog Sveriges regering om de finska avsikterna.

Andreen går litet väl långt i sina försök att visa drivvedsteorins ohållbarhet. Men hans bok är en energisk plaidoyer för den ena ståndpunkten i denna debatt. Han menar att det trots allt borde varit möjligt för Finland att etablera ett rimligt förhållande till Moskva efter marsfreden, d v s något som liknar det som nu råder mellan de båda grannländerna. Det kanske kunde varit möjligt. Men det är lika klart att Moskvaregeringen inte gjorde mycket för att hjälpa till. Och viktigare ändå: vem skulle kunnat etablera ett politiskt stöd för att söka uppnå ett förtröendefullt förhållande till Sovjet som just berövat Finland en god del av dess yta? Och vem kunde våren 1941 då Hitler efter segern över Frankrike just krossat Jugoslavien och Grekland mera en passant, tro annat än att Hitler hade en god chans att segra i kampen med västmakterna, eller just då västmakten England. Om man nu i stället ställer sådana krav på dåtidens finska politiker och begär att de sommaren 1940-sommaren 1941 skulle ha insett det tokiga i den begynnande factalliansen med Tyskland kräver man nog för mycket av de allra flesta. Endast en person av Mannerheims format skulle möjligen kunnat samla landet kring en annan politik än den som nu kom att följas.

Men Mannerheim var inte formellt landets ledare utan dess överbefälhavare, fast en sådan med maktbefogenheter långt utanför de traditionella. Han undvek noga att binda sig för den ena eller andra politiken. Men det är omöjligt att den transitöverenskommelse från augusti 1940 som ovan talades om skulle kunna ha under tecknats utan att den haft Mannerheims välsignelse. Mannerheim ville säkert ha detta tyska ryggsöd, som ingalunda, vilket Andreen också anmärker, kunde jämföras med den svensk-tyska transiteringsöverenskommelsen. I denna senare handlade det om att transportera om obebäpnad tysk personal i plomberade tåg mellan Tyskland och Norge genom Sverige. Men i det finska fallet var de fullt utrustade och stannade till på vägen; etappmål upprättades. Våren 1941 befann sig 20 000 väl beväpnade tyskar vid etappstationer i finska Lappland. Det enda som Jägerskiöld i sin framställning inte kan förklara bort är Mannerheims dagorder från juli 1941, även om han försöker. I denna proklamerade Mannerheim

de facto ett nytt Storfinland med alla finnar under en hatt. Men Jägerskiöld menar att M bara velat utsträcka erövringarna till den gamla gränsen, d v s de i stort sett identiska med Dorpatfreden från 1920, samt därutöver söka säkra karelenas självständighet. Detta är säkert formellt också korrekt, d v s det talas inte i dagorden om annektering av Fjärrkarelen. Men det är knappast heller särskilt att undra över att Mannerheim ett slag i stridens hetta drabbades av förivring, därtill påhejad av sina egna betydande retoriska talanger. Men den gamle fältmarskalken återvann snart sin balans och sans, egenskaper som kommit honom och hans land så väl till godo både före vinterkriget och efter.

Mannerheim var inte någon tyskvän; hans orientering var som Jägerskiöld så klart demonstrerar, nordisk och västmaktsbestämd. Men också han kände säkert behovet av stöd i ryggen mot Moskva, och han ville säkert söka göra ogjort vad som hänt i och med Moskvafreden. Hade politikerna valt en annan väg hade Mannerheim så länge han kunnat sökt förverkliga denna. Ty han var lojal och, särskilt på äldre dar, realist. Men som det nu var, kan hans minne inte frikopplas från den säkerhetspolitik man valde. Den skedde inte *mot* hans vilja i alla fall. Och den var såväl förstälilig som hade stöd i mycket vida kretsar i Finland.

Andreens hjälte är inte Mannerheim, som i hans bok spelar en förvånansvärt blygsam roll, väsentligen som en tvivlande understödjare – jämte sin vän och vapendragare, försvarsminister Waldén – av Rytis och Wittings linje. Det är i stället J K Paasikivi, som 1940–1941 var Finlands sändebud i Moskva. Paasikivi förespråkade ständigt – så framställde han saken själv – en accept av Moskvafreden och nödvändigheten av en anpassning till Sovjet. Riskerna i en tysk anknytning betonade han, framför allt riskerna i ett revanschkrig. Man underskattade ryssarnas styrka och seghet, menade Paasikivi, och då Sovjet och västmakterna till slut sedan USA kommit med, skulle ryssarna komma att minnas Helsingforsregeringens svekfulla beteende. Då vore Finlands öde beseglade.

Paasikivi ville gärna på äldre dagar då han skrev sina minnen och i likhet med alla memoarskrivare – vem har frivilligt betonat sin opportunism? – understryka det konsekventa i sin hållning under hela tiden alltsedan sekelskiftet. Men som framgår av bl a det svenska sändebudet i Moskva Vilhelm Assarsons memoarbok "I skuggan av Stalin" (1963) var det inte alltid så helt bestämt med denna konsekvens. Också Paasikivi kan beslås med att under sin sändebudstid i Moskva ha önskat en tysk seger i kriget. Andreen söker förklara dessa uttalanden, men lyckas inte riktigt bra. Han medger att det fanns en spänning i Paasikivis tänkesätt mellan öns-

kan/beredskapen att utgå från Moskvafreden och avstå från revanschkrig å ena sidan, och dessa uttalanden om att Tyskland borde segra å andra sidan. Andreen menar för sin del att Paasikivi ville ha goda relationer med alla stormakter – som han fö i princip ansåg som opålitliga och benägna att stäcka alla små staters aspirationer – och att ett gott förhållande till Tyskland också borde vara möjligt. Doktrinen är inte okänd i dagens finska utrikespolitik. Faktum är väl emellertid att medan Paasikivis huvudlinje var att acceptera vinterkrigets resultat och motarbeta ett revanschkrig, greps han ibland av hopplöshet och tyckte att ryssarna var för pockande och behövde en minnesbeta.

Vad som skiljde Paasikivi och Mannerheim från de andra i detta drama verksamma personer, var nog inte minst att de var huvudet högre än Ryti och Witting och kunde anlägga ett litet mera långsiktigt perspektiv. I debatten mellan accept av Moskvafreden och tankarna på ett revanschkrig mot Sovjet kom de båda äldre herrarna – Paasikivi var född 1870, Mannerheim 1867 – att vid denna tid inta en delvis motsatt hållning. Men de skulle snart komma att närma sig varandra igen – de förblev alltid vänner – och skulle tillsammans lotsa Finland ur det äventyr som kriget innebar.

Andreen diskuterar i ett avslutande kapitel i sin bok om det egentligen funnits något alternativ till den politik som den finska regeringen från 1940 års sommar förde. Han medger utan vidare att det skulle varit svårt att tänka sig ett sådant, samt skriver att Sovjet åtminstone sommaren 1940 sannolikt tänkt sig att behandla Finland som det behandlade de baltiska staterna. Den förhållandevis tuffa politik som den finska regeringen då intog gentemot de inhemska kommunisternas strejker och demonstrationer gjorde emellertid att ryssarna lugnade sig efter sommaren. Deras språk förblev hotfullt ända fram till senhösten 1941, då de fick klart för sig att tyskarna de facto utfärdade en garanti för Finland. Men inte ens Hitlers antydanden i denna riktning vid Molotovs besök i november 1940 tycks ha hindrat Kreml från ett oförskämt och klumpigt uppträdande vis-à-vis finnarna. Detta framgår av deras krav ifråga om nickeln i Petsamo, som ryssarna vill ta över driften av och kontrollen över, oaktat själva malmen skulle gå till Tyskland.

Den bästa perioden att lösgöra sig från det tyska beroendet hade kanske enligt Andreen funnits under februari 1941, då ryssarna började känna trycket från Hitler starkare. Men han medger att det inte heller då skulle varit utan faror. En liten demokratisk stat måste emellertid ta risker, skriver han, och tänker då förstås bl a på ett möjligt sovjetiskt isolerat angrepp mot Finland å la det tyska mot Jugoslavien i april 1941.

En enda person hade kunnat genomföra denna kursändring: Mannerheim. Jag tycker nog att Andreen i

opposition mot Jägerskiöld placerar fältmarskalken väl nära det "tyska" lägret i finsk politik. Mannerheims huvudlinje var en svensk orientering – och han stödde därför tankarna på en union Sverige-Finland – plus fortsatte kontakter västerut. Samtidigt insåg han i den rådande situationen behovet av tyskt politiskt flankstöd och inte minst krigsmaterielleveranser. Framför allt ville inte Mannerheim satsa sin auktoritet på att söka vrida finsk utrikespolitik runt 180 grader – för det skulle han, som en gång Carl XIV Johan i Sverige, behöva inneha den högsta makten i riket. Vidare, om han ens kunnat förmås att inse det riktiga i Paasikivis huvudlinje, är det osäkert om hans militära bakgrund ändå inte drog honom i riktning mot ett revanschkrig, i alla fall mot någon form av slut på ryssarnas väldiga politiska press och Finlands osäkerhet.

Endast delar av det finska socialdemokratiska partiet och svenska folkpartiet stod till att börja med för tveksamheten inför den tyska orienteringen. Men Tanner och partiledningen stödde regeringen – Tanner hade personligen utpekats som ryssarnas fiende – och svenskarna hade ju Witting som utrikesminister fastän dennes förbindelser till partiet var obestämda.

Som Andreen mycket riktigt medger hade det varit att begära åtskilligt att då, 1940–41, kunna kräva att finnarna mot alla militära bedömningar och förödmjukelser genom den nya versionen av den gamla Åbo-freden skulle satsa på en ny linje. Man kan ju, om man ändå är inne på historiska spekulationer, fråga sig om inte finnarna genom fortsättningskriget ytterligare befäste sin självständighet. Finnarna hade då än en gång visat vilka offer man var villig satsa på denna landets sak, vilket säkerligen ingett i alla fall Stalin respekt. Att vapenstilleståndet 1944 i stort sett medförde samma gränser som Moskva-freden 1940 tyder ju på detta – med Porkkala i stället för Hangö som rysk bas i landet, plus de 300 miljonerna dollar i skadestånd och avstående från Petsamoregionen.

Detta senare faktum, att den nya freden blev i stort sett densamma som den efter vinterkriget, har av Andreen och andra tagits till intäkt för att en "neutralistisk" politik – för att nu använda Andreens egen term – skulle varit möjlig. Ryssarna hade verkligen inga andra planer mot Finland än att säkra Leningrad – ett gammalt tvisteämne mellan Sverige/Finland och Ryssland/Sovjet – och att få en utrikespolitiskt sett icke fientlig regim i Helsingfors. Men som sagt, dessa villkor 1944 kan lika väl ha berott på finnarnas kamp i fortsättningskriget samt, och kanske viktigare, på att ryssarna efter stormanfallet mot Karelska näset i juni 1944 verkligen behövde sina styrkor för att knäcka Hitler, i Baltikum och Östpreussen.

Det skulle nu inte ta lång tid förrän man, som An-

dreen skriver, insåg att man kanske satsat på fel häst. Resten av kriget från senhösten 1941 till det tyska anfallet i juni 1944 skulle mest bli ett ställningskrig. Därmed är vi inne på frågan om Mannerheims fältherreegenskaper.

Jägerskiöld är inte krigshistoriker till professionen. Striderna är också beskrivna i översiktliga termer och aningen svåra att följa eftersom man endast har *en* och mycket översiktlig karta över fronten tillgänglig. Det rörde sig om territorier som inte precis är vardagsmat i kartböckerna heller – en stor atlas i min ägo ger inget grepp om det område där striderna fördes.

Man kan emellertid inte undgå att imponeras av den finska armén, som möjliggjorde såväl snabba framryckningar som framgångsrika defensiva operationer. Grundläggande är också de finska generalernas kompetens. Namn som Airo, Heinrichs, Nenonen, Österman, Oesch, Talvela, Laatikainen, Siilasvuo, Lagus, Svensson m fl dyker ständigt upp i Jägerskiölds framställning. Han betonar vilken enorm auktoritet som den gamle fältmarskalken hade och hur stor respekt de till mogen ålder hunna generalerna hade för honom. Men vem planlade operationerna? Man får ett intryck av att generalstabschefen Heinrichs liksom generalkvartermästaren Airo var två mycket dominerande personligheter i sammanhanget. Krigsplanläggningen gick ut på att gå tillbaka till den gamla gränsen på Karelska näset och kring Ladoga samt därutöver säkra strategiskt goda positioner i Fjärrkarelen, bortanför Ladoga och vid Onegas kuster. Härjämte ställdes en finsk armékår plus några mindre förband under tyskt befäl för att angripa Murmanskjärnvägen genom norra Finland. Mannerheim hade av uppenbara skäl velat koncentrera anfallet mot Karelska näset, snarare än genom det ödsliga och folktomma norra Karelen vid de stora insjöarna. Men tyskarna insisterade på den omvända tågordningen och därvid blev det. Det tog finnarna fram till början av december innan de uppnådde sina slutmål vid Onegas östra kust. Förlusterna var avsevärda, större redan än under hela vinterkriget. Ryssarna hade bjudit hårt motstånd överallt – de hade lärt sig en del sedan vinterkriget, då deras krigsmakt förlöjligades över världen. Man var nog på många håll förvånad över det ryska motståndet, så pressade som ryssarna var på annat håll genom Barbarossafälttåget.

Resten av kriget blev alltså intill det ryska anfallet sommaren 1944 ett ställningskrig. Tyskarna önskade av finnarna två saker: dels att de skulle medverka vid Leningrads belägring, dels att de skulle söka hjälpa till att skära av Murmanskanan varigenom transporterna från den isfria hamnen i norr till det inre av Ryssland skulle försvåras. Mannerheim vägrade kategoriskt att

diskutera Leningradfrågan. Han visste, inte minst som f d tsarrysk general, vilken symbolisk betydelse stadens säkerhet hade, och han ville inte ge ryssarna skäl att sedan i en framtid säga att den finska armén medverkade i ett anfall mot den forna ryska huvudstaden. En av Mannerheims generaler, en av de mest offensivvilliga och initiativrika, har sedermera sagt att om finnarna medverkat i Leningrads belägring hade staden fallit, 20 tyska divisioner frigjorts och kriget kunnat ta en annan vändning.

I vad avser den andra idén, att söka skära av Murmanskbanan, var Mannerheim lika tveksam. Han hade visserligen gått med på att ställa trupper under tyskt befäl, men något rörligt krig blev det aldrig i norr. Tyskarna hade vittgående planer på att erövra hela Kola-halvön, staden Murmansk och Vita Havets stränder, men Mannerheim tvekade. Han insåg snart att tyskarnas segertåg inte skulle bli så snabbt som han ett slag trott, att förbindelserna västerut förblev viktiga. En attack mot den järnväg på vilken bland annat amerikanskt "lend-lease"-gods fraktades skulle irritera inte bara ryssarna utan riskera att förbindelser mellan Finland och USA bröts. England hade redan brutit med Finland, men amerikanerna gjorde det aldrig. Finlands ställning i USA var god inte minst efter vinterkrigets år och amerikanerna accepterade, trots rysk press, den finska tesen att Finland inte var allierad till Tyskland, utan bara "med-krigförande" ("co-belligerent"), en term som i folkrätten har annan dignitet än den förra.

Resultatet i norr blev att efter en inledande framryckning, hände inte något mera under hela kriget. Trupperna stod, och Mannerheim lyckades, under olika förvändningar, förhindra att finnarna blev engagerade i tyska företag. De finska förbanden hade säkerligen kunnat tränga fram, vana som de var vid terrängen och klimatet. Men så snart fredssträvandena blev dominerande för den gamle marskalken, slingrade han sig framgångsrikt.

Det bör alltså ha varit uppenbart för var och en att fortsättningskriget utom juli–december 1941 och juni–september 1944 var ett strategiskt krig. I detta excellerade Mannerheim. Hans generaler förstod nog inte alltid Mannerheims bevekelsegrunder, men det var inte nödvändigt. Hans mening måste ha varit att göra helt klart för ryssarna att de finska krigsmålen var begränsade och icke relaterade till de tyska.

Det är inte minst i detta strategiska krig som Mannerheims storhet blir så uppenbar. Han insisterade ingalunda på att de finskspråkiga delarna av ryska Fjärrkarelen skulle inställas under finsk egid. De förvaltades som ockuperat territorium. Hans skickliga och värdiga spel med tyskarna imponerar också. Han tänkte längre än de flesta.

Mannerheim kunde vara auktoritär och snabb att fatta beslut om det behövdes. I allmänhet synes han dock som fältherre ha varit mycket försiktig och framför allt mån om att undvika förluster; inga äventyr – så agerar en politisk marskalk. Generalerna kom med idéer, uppslag, han övervägde dem och satte framför allt in dem i sitt politiskt-militära sammanhang. Ofta nog gav han dem grönt ljus. Men inte alltid. Uppslagen synes ha kommit från andra snarare än från honom själv. Mannerheim var väl knappast, också om Jägerskiölds bok nog inte är ett tillräckligt underlag för att bedöma den saken, en av det andra världskrigets snillrikaste fältherrar, som von Manstein och Kesselring för att nu nämna dem som i dag anses vara tyskarnas största talanger. Men han hade en strategisk blick och en både politisk och militär erfarenhet som få andra. Han hade också tjänstgjort i ryska armén under trettio år. Det var inte någon dålig erfarenhet.

Det är möjligt att Mannerheim också varit en skicklig taktiker, men detta låter sig inte bedöma av Jägerskiölds bok. Man skall minnas att marskalken under kriget var 74 år eller mera och märkt av sitt ansvar och sitt långa krigarliv. Aldern ingav väl också viss försiktighet.

Den tredje frågan som Jägerskiölds sjunde volym borde ge vissa insikter i är Mannerheims inställning till separatfredfrågan. Det dröjde som redan sagts inte länge förrän frågan om separatfred kom upp. Mannerheim insåg snart att tyskarna inte skulle vinna kriget. Hur skulle man ta sig ur äventyret och på vilka villkor?

Det är ganska klart att den finska stats- och militärledningen i ett läge när förlusterna var ringa och frontaktiviteten för det mesta obetydlig inte var särskilt disponerad för att lämna kriget på annat än mycket goda villkor. I den mån man funderade på saken under 1942–1943 rörde det sig om 1939 års gränser med smärre justeringar. Det skulle finnarna kunna finna sig i, men inte ryssarna, särskilt efter Stalingrad då omvärlden började inse att finnarna inte alltför länge skulle vara i stånd att ställa villkor. Men hur skulle man gå ur kriget utan att undvika tyska repressalier? Berlinregeringen stod alljämt för en betydande del av den nödvändiga finska importen av råvaror, bränsle, krigsmateriel och livsmedel. När man genom amerikansk förmedling i mars 1943 etablerade kontakt med Moskva fick man villkoren angivna som Moskvafredens. Men därpå tog man kontakt med tyskarna för att öppet redovisa sina farhågor. Det är ännu i dag en öppen fråga om Mannerheims sanktionerat sin väns, utrikesministern Ramsays, resa till Berlin i mars. Marskalken själv förnekade detta och sade att han uttryckligen varnade för resan. Dåvarande statsministern Linkomies påstod att Mannerheim påskyndat det hela. Det var givetvis omöjligt från början att in-

volvera tyskarna. De kunde bara säga nej. Varnande exempel på vad som kunde hända tredskande allierade fick Italien i augusti 1943 när tyskarna som svar på detta lands utträde ur kriget blixtnabbt ockuperade halva landet. Enahanda hände i mars 1944 när den ungerska riksföreståndaren, amiral Horthy, sökte dra sig ur leken. Ungern besattes av tyska förband.

Risken för tyska repressalier och efter hand skärpta ryska villkor – icke territoriellt, men genom att Moskva krävde ovillkorlig finsk kapitulation plus krigsskadesånd – gjorde inte finnarna mera benägna att bita i det sura äpplet. Det var i allra högsta grad en strategisk fråga att välja rätt tidpunkt. Det var inte lätt att för generalerna och allmänheten förklara varför Finland skulle uppge de dyrt vunna territorierna och en andra gång dra sig tillbaka till marsfredens strategiskt mera svår försvarliga gränser, när de egna trupperna inte var slagna och några pressande militära skäl för reträtter inte förelåg. Och tyskarna hade visat sig ha gott om tänder kvar.

Men fredsoptionen i Finland växte. Amerikaner och inte minst den svenska regeringen pressade på. I mars 1944 kunde finnarna upprätta direkt kontakt med Moskva – Paasikivi åkte än en gång dit och förhandlade. Men finska regeringen fann villkoren chockerande och fick sig således en tankeställare av Hitlers inmarsch i Ungern samma månad. Så freden uppsköts ånyo och kom alltså inte förrän efter det ryska stormanfallet i juni 1944 och därefter framgångsrika finska försök att med tyskt bistånd stabilisera fronten.

Det är inte svårt att förstå den svenska regeringens bevekelsegrunder. Dels hade man i Stockholm som sovjetiskt sändebud Alexandra Kolontay som antogs ha direkta kanaler med Stalin och dessutom var en vän av Skandinavien, där hon tillbringat så många år som sändebud, i Norge och Sverige. Dels såg den svenska statsledningen, som sedan länge varit övertygad om att Hitler skulle förlora, betydande risker för att finnarna skulle få dela de baltiska staternas öde. Detta vore något som svenskarna kunde bekymra sig för redan med tanke på de sentimentala banden mellan de båda staterna. Men ett sovjetiserat Finland skulle få avsevärda strategiska följder för vårt lands läge.

Det är heller inte svårt att psykologiskt förklara varför Helsingfors dröjde med att gå in på de talrika buden om separatfred. Man ville vänta på det ögonblick då man kunde uppnå förmånligast möjliga fredsvillkor från Moskva plus minimala risker för tyska motåtgärder, samt slutligen kunna sälja överenskommelsen inrikespolitiskt. Det uppstår i sådana lägen gärna en benägenhet att vänta och se, att i detta fall överbetona riskerna för tyska åtgärder. Endast Mannerheim kunde, som Paasikivi skrev i ett brev till honom, trola fram

den nödvändiga enigheten i riket för att genomföra separatfreden. Den gamle marskalken insåg nog att detta var riktigt och bör rimligtvis psykologiskt varit förberedd på att träda fram i det rätta ögonblicket. Intressant nog fällde han själv redan i februari 1942 till den svenska överståthållaren Nothin en anmärkning att han räddat sitt land tre gånger: 1918 (frihetskriget), 1919 (man kan anta han menade från följderna av regimen Svinhufvuds satsning på Tyskland) och 1939 och antydde att han kanske måste göra det igen. Mannerheim hade med andra ord en känsla av en historisk mission à la de Gaulle. Han visste också att det inte bara var denna mission som stod på spel, utan också hela landets öde. Ett felaktigt drag kunde bli ödesdigert. Efter det ryska stormanfallet mot näset 1944 insåg marskalken snart att det först – sedan han övervunit en känsla av att hela försvarssystemet höll på att rasa – gällde att stabilisera fronten innan man talade om separatfred. Politikerna var i det läget mycket mera panikslagna än Mannerheim själv. Och hans största stund stod för dörren: att vid 77 års ålder bli enhälligt av riksdagen vald till president och, med Paasikivis hjälp, lotsa landet ur kriget.

Men om detta får vi läsa mera i Jägerskiölds åttonde och sista del. Man kan anta att denna hans biografi knappast kommer att få sin like i ambitioner – vilken annan nordisk statsman har fått sitt liv beskrivet i åtta delar, förutom alla andra böcker? Jägerskiölds serie är alltså ett kraftprov. Men det är inte nödvändigt att beskriva Mannerheim som ofelbar, ”en riddare utan tadel och fruktan”. Han är stor nog att tåla en kritisk framställning. Den gamle, och enligt alla rimliga kriterier, otidsenlige baronen från den svenska överklassen i Finland som inte minst i en ålder då andra för länge sedan dragit sig tillbaka, spelade en så stor politisk och militär roll i Norden, lämnar ingen oberörd. Föremål för åtskilliga böcker, porträtterad i romanform och i otaliga historier förblir Mannerheim dock på många sätt en gåtfull figur. Kan man hoppas att Jägerskiöld i sin avslutande del, som skall ta upp presidenttiden 1944–46 och förhoppningsvis också Mannerheims sista fem pensionärsår, kan kasta ett mycket välbehövt psykologiskt ljus över denna gestalt?

Washington, D.C. i mars 1981

Mats Bergquist

Referenser

- P.G. Andreen, Finland i brännpunkten. Stockholm: Lindfors 1980
Stig Jägerskiöld, Marskalken av Finland. Helsingfors: Schildts 1979